

УДК: 355.48(356:355)"-01"
COBISS.SR-ID 110383113
DOI број: 10.5937/vig2201009V

Језик рада: Српски
Примљен: 05. 01. 2022.
Прихваћен: 24. 06. 2022.
Тип рада: Прегледни научни рад

Др Немања Вујчић, ванредни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Београд, Република Србија
E-mail: nemanja.vujcic@f.bg.ac.rs

ПОСЛЕДЊИ МАКЕДОНСКИ ПОХОД НА ИРАН: ЈЕДНА ЗАБОРАВЉЕНА ВОЈНА РЕВОЛУЦИЈА

АПСТРАКТ: У раду се анализира важна али углавном заборављена епизода античке војне историје: поход селеукидског краља Антиоха VII против новостворене империје Парта (династија Арсакида). Вођен 130. и 129. године п.н.е., био је то последњи покушај македонске династије Селеукида да сачува положај водеће силе у западној Азији против растуће моћи Арсакида који су постепено овладали Ираном, Месопотамијом и деловима централне Азије. Изузев што је означио дефинитиван крај Селеукида као велике силе, овај догађај је важан и због последица које је имао на партску војну организацију и доктрину. Почетак рата био је обележен великим неуспесима партске стране, губицима читавих армија и великих територија. Партски краљ Фраат II је извукао одговарајуће поуке из пораза и прилагодио своју војску новом начину ратовања: уместо вођења великих позиционих битка, победа је остварена тактиком мобилног рата, исцрпљивањем непријатеља и уништавањем мањих и изолованих делова његове армије. У раду се брани теза да су промене до којих је довело искуство имале карактер војне револуције која је обликовала потоњи партски начин ратовања. То је био један од најважнијих фактора у каснијем партском

успешном отпору Римљанима, а пре свега у највећем тријумфу у њиховој војној историји: победи над армијом Марка Лицинија Краса код Кара, 53. године п.н.е.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Селеукиди, Арсакиди, Македонци, Парти, Антиох VII, Фраат II, хеленистичке армије, македонска фаланга, стрелци на коњима

У лето 53. године п.н.е., у равници северне Месопотамије, одиграла се једна од највећих трагедија римске војне историје, по много чему упоредива са катастрофом код Кане, век и по раније. Био је то први оружани конфликт између римске и партске државе, две силе које ће вековима једна другој представљати главне ривале. Тај први сукоб уједно је био највећа победа партске стране. Више од половине, можда и више од две трећине римских снага било је уништено или заробљено. Преживели су бежали на разне стране; највећу групу, од око десет хиљада војника, скупио је и вратио у Сирију Гај Касије Лонгин, будући организатор завере против Цезара. Вођа похода, тријумвир Марко Лициније Крас, пао је у руке партског заповедника Сурена, који га је одмах погубио. Красов син Публије, прослављени заповедник Цезарове коњице у Галији, наредио је свом посланом да га убије, како би избегао заробљавање.¹

Битка код Кара,² како се овај сукоб традиционално назива, била је велико изненађење и понижење за Римљане. Противник кога су сла-

¹ Главни извори за Красов источни поход и битку код Каре су Plut. *Crass.* 17-33 и Dio Cass. XL 12-27. Кратак приказ догађаја пружају Caes. *BCiv.* III 31; Strab. XVI 1, 28; Liv. *Per.* CVI 5; Joseph. *AJ* XIV 105-119; *BJ* I 179-180; Flor. I 45; App. *BCiv.* II 18; Polyaeus, *Strat.* VII 41; Eutrop. *Brev.* VI 18; Oros. VI 13. Тешко је набројати изворе који наводе мање и узгредне алузије на Красову пропаст (уп. на пр. Cic. *De div.* II 22 и Ath. VI 61 [252d]). Важнија савремена литература: K. Regling, „Crassus' Partherkrieg“, *Klio*, 7 (1907), 357-394; N. C. Debevoise, *A Political History of Parthia* (Chicago: The University of Chicago Press, 1938), 78-95; W. W. Tarn, „Parthia“, у: S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (yp.), *The Cambridge Ancient History IX: The Roman Republic 133-44 BC* (Cambridge: CUP 1951), 606-613; A. D. H. Bivar, „The Political History of Iran under the Arsacids“, у: E. Yarshater (yp.), *The Cambridge History of Iran III-1: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (Cambridge: CUP, 1983), 49-56; T. P. Wiseman, „Caesar, Pompey and Rome, 59-50 B.C.“, у: J. A. Crook, A. Lintott, E. Rawson (yp.), *The Cambridge Ancient History IX2: The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C.* (Cambridge: CUP, 1992), 391-403; G. C. Sampson, *The Defeat of Rome. Crassus, Carrhae and the Invasion of the East* (Barnsley: Pen & Sword Books, 2008), 94-147; R. M. Sheldon, *Rome's Wars in Parthia: Blood in the Sand* (London, Portland OR: Vallentine Mitchel, 2010), 29-49; K. Weggen, *Der lange Schatten von Carrhae: Studien zu M. Licinius Crassus*, (Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2011), 46-118; J. M. Schlude, *Rome, Parthia, and the Politics of Peace: The Origins of War in the Ancient Middle East* (Oxford, New York: Routledge, 2020), гл. 3.

² Грч. Κάραα, лат. *Carrae* или *Carrhae*. У питању је древни Харан, познат још из асирских извора, 80 km источно од Еуфрата (данас у Турској); вид. F. H. Weissbach, „Κάρραι“, *RE* X-2 (1919), 2009-2021.

бо познавали и, упркос томе, мало ценили, задао им је тежак пораз, уз скромне властите губитке.³ Сурен се суздржао од директних напада коњицом на римски бојни ред. Уместо тога користио је стрелце на коњима да узнемиравају и исцрпљују римску војску. Крас, који је имао многобројну пешадију, али сразмерно слабу коњицу, није пронашао начин да поврати иницијативу. Суренова војска, релативно мала, али састављена готово искључиво од коњаника, лако је избегавала нападе римске пешадије, да би се одмах прегруписала и обновила притисак. Покушаји Краса да одговори образовањем мањих и покретнијих *ad hoc* формација, састављених од коњице и лаке пешадије, само су омогућили Партима да изолује делове римске војске и да их појединачно униште. Физичка исцрпљеност, недостатак хране и воде, довели су до потпуне деморализације и, најзад, ефективног нестанка Красове војске као јединствене, организоване силе. Више легионарских орлова (*aquilae*) пало је у партске руке.

Истакнути Римљани су, разумљиво, обећавали и планирали осветничке ратове против Парта, који би спрали срамоту пораза и доказали римску надмоћ. Цезар је био близу покретања таквог похода, али је убијен.⁴ Марко Антоније је 36. и 34. године п.н.е. водио две велике операције источно од Еуфрата, у којима је претрпео знатне губитке и изгубио још неке војне ознаке.⁵ Римска јавност је очекивала од Августа да поведе осветнички рат против Парта и он га је заиста више пута најављивао, али до тога никада није дошло. Красове и Антонијеве *aquilae* повраћене су захваљујући дипломатским средствима.⁶ У међувремену, Парти су повремено преузимали иницијативу и нападали римске провинције западно од Еуфрата, али без већих успеха.⁷

Историчари су ретко трагали за објашњењем партске спремности и ефикасности у овом раном сукобу. Обично су се задовољавали прихватањем судова Плутарха да је партски војсковођа Сурен био човек изузетних способности, те да је прва кампања из 54. године п.н.е. по-

³ Римљани и Парти успоставили су прве дипломатске контакте мање од четири деценије пре Красовог похода, вид. W. W. Tarn, "Parthia", 603-605; A. Keaveney, "The King and the War-Lords: Romano-Parthian Relations Circa 64-53 B.C.", *The American Journal of Philology*, 103-4 (1982), 412-428.

⁴ J. Malitz, "Caesars Partherkrieg", *Historia*, 33-1 (1984), 21-59.

⁵ Plut. *Ant.* 37-52, 56; Dio Cass. XLIX 22-33.

⁶ *Res gestae* 29, 2; Strab. XVI 1, 28; Liv. *Per.* CXXI; Vell. Pat. II 91, 1; Suet. *Aug.* 21, 3; Just. *Ep.* XLII 5, 6-12; Eutr. *Brev.* VII 9; Oros. VI 21, 29. У пропаганди и на уметничким делима Августовог времена овај успех је представљан као еквивалент војне победе над Партима, уп. C. B. Rose, "The Parthians in Augustan Rome", *American Journal of Archaeology*, 109-1 (2005), 22-64.

⁷ За анализу значаја и последица битка код Капа: J. M. Schlude, "The Parthian Response to the Campaign of Crassus", *Latomus*, 71-1 (2012), 11-23.

служила Партима као упозорење, пружајући им време за припреме.⁸ Али, у том походу главнине римске и партске војске се нису ни среле. Касије Дион истиче Красову неозбиљност, изостанак неопходних припрема и потцењивање непријатеља.⁹ Непоуздани извори информација и издаја римских водича такође се помињу као објашњење,¹⁰ али се не расветљава партско самопоуздање и разрађена тактика која је употребљена у борби са Римљанима.¹¹ Информисаност о ратовима које су против Римљана водили понтски и јерменски краљеви могла би бити део одговора. Али, поново, из ових сукоба Парти су евентуално могли научити шта не треба радити, али не и стећи јасан путоказ како победити прворазредне (истина, у овом случају, не обавезно и искусне) римске јединице, попут седам легија које је имао Крас. Решење ове привидне мистерије требало би тражити на другој страни. Парти су знали како да се боре против Римљана, јер су једном већ потукли велику армију чија су опрема, наоружање и тактика били углавном сродне римским. У питању је победа над снагама селеукидског владара Антиоха VII, 75 година раније.

Пре уздизања Парта, царство македонске династије Селеукида било је водећа држава западне Азије. Средњоазијско племе Парна, под вођством куће Арсакида, запосело је селеукидску сатрапију Партију, смештену источно од Каспијског мора, око 238. године п.н.е., победивши одметнутог намесника Аристагору који је ту имао упориште. Држава Арсакида, или „Партија“, како је грчки и римски извори називају, деценијама је егзистирала као маргинално краљевство на граници Ирана и Средње Азије. У току свог великог источног похода, 209. године п.н.е., Антиох III (владао 223–187. п.н.е.) враћа Партију у оквире селеукидске државе, као вазално краљевство. Овај однос је окончан Антиоховом смрћу и никада више није обновљен. У наредних неколико деценија дошле су до изражаја унутрашње поделе и конфликти који ће напослетку окончати моћ Селеукида. Истовремено, под вођством краља Митридата I (око 170 – око 135. п.н.е.), који је вешто искористио селеукидске поделе, Парти су се уздигли на ниво велике азијске силе. После смрти селеукид-

⁸ Plut. *Crass.* 17, 4-5.

⁹ Dio Cass. XL 13, 4.

¹⁰ Plut. *Crass.* 21-22.

¹¹ Наравно, антички писци дају и многа објашњења која су тешко прихватљива модерним историчарима. Тако се наглашава Красова аморалност (повео је неправедан рат, прекршио споразум са Партима који су поштовали договор), његова неконтролисана амбиција и похлепа, које су изазвале незадовољство богова и унапред осудиле поход на пропаст; вид. S. P. Mattern-Parkes, "The Defeat of Crassus and the Just War", *The Classical World*, 96-3 (2003), 389-394 (уп. A. D. Simpson, "The Departure of Crassus for Parthia", *TAPA*, 69 (1938), 532-541).

ског краља Деметрија I Сотера (162–150. године п.н.е.), Митридат је постепено овладао највећим делом Ирана, а затим и Месопотамијом. У међувремену је запосео и неке централноазијске области, које су раније припадале Бактријском краљевству. Када је Сотеров син Деметрије II (145–138, 129–125. године п.н.е.) покушао да поврати изгубљене територије, Митридат га је поразио и заробио.¹² Митридатов син Фраат II (око 135–127. године п.н.е.) наследио је царство које се пружало од Еуфрата до источног Ирана. Али, освајање је било скорашње, а партски ауторитет и даље несигуран и непотпун.¹³

У таквом историјском контексту на сцену ступа Антиох VII Еуергет (138–129. године п.н.е.), млађи брат Деметрија II. Око 152. године п.н.е., када је Антиох имао највише дванаест година,¹⁴ отац је браћу послао код пријатеља у Книд. Изгнанство је било изнуђено ради безбедности децака; Деметрије I се налазио усред грађанског рата који је губио, окружен непријатељским суседима који су подржавали претендента Александра Баласа. Млађи брат је неколико година провео у граду Сиде (касније је добио надимак „Сидет“) у Памфилији, на југу Мале Азије који није напустио ни када је његов брат постао краљ. Тек

¹² I Масс. 14, 1-3; Joseph. AJ XIII 184-186; Just. Ep. XXXVI 1, 1-6; XXXVIII 9. Не знамо друге детаље о овом походу сем да је Деметрије имао почетних успеха, али је онда пао у заробљеништво, намамљен лажном мировном понудом. Сурен је помоћу сличног трика заробио Краса.

¹³ N. C. Debevoise, *op. cit.* 1-28; W. W. Tarn, *op. cit.*, 574-582; R. N. Frye, *The History of Ancient Iran* (München: C. H. Beck, 1983), 206-212; A. D. H. Bivar, *op. cit.*, 21-36; S. Sherwin-White, A. Khurt, *From Samarkhand to Sardis. A New Approach to the Seleucid Empire* (Berkley, Los Angeles: University of California Press 1993), 223-225; J. D. Lerner, *The Impact of Seleucid Decline on the Eastern Iranian Plateau: The Foundations of Arsacid Parthia and Graeco-Bactria* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999), 13-44; J. Galslain, "Some Aspects of Political History: Early Arsacid Kings and the Seleucids", у: V. S. Curtis, E. J. Pendleton, M. Alram, T. Daryaee (yp.), *The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion* (Oxford, Philadelphia: the British Institute of Persian Studies 2016), 3-7; N. L. Overtoom, *Reign of Arrows: The Rise of Parthian Empire in the Hellenistic Middle East*, (Oxford: OUP, 2020), 27-188; U. Ellerbrock, *The Parthians: The Forgotten Empire* (London, New York: Routledge, 2021), 22-32; M. J. Olbrycht, *Early Arsakid Parthia (ca. 250-165 b.c.). At the Crossroads of Iranian, Hellenistic and Central Asian History* (Leiden, Boston: Brill, 2021), 126-235.

¹⁴ Једини директан податак о Антиоховој години рођења долази из позног извора (IV век н.е.): Euseb. Chron. I 255. Према Еусебију, Антиох VII имао је 35 година у тренутку смрти: рођен је, дакле, 164. године п.н.е., вероватно у Риму, где му је отац живео као талац. Многи историчари изражавају сумњу у веродостојност Еусебијевог податка, истичући да се Деметрије I оженио тек по повратку у Сирију и да Јустин каже да је узурпатор Трифон презирао Антиоха који је био „у потпуности дечак“ (Just. Ep. XXXVI 1, 8: „puer admodum“). Али управо Јустин потврђује Еусебијев податак када каже да је у време слања у Книд старији од браће већ „оставио за собом дечачке године“ (Just. Ep. XXXV 2, 2: „Demetrius annos pubertatis egres-sus...“), тј. морао је бити рођен бар неколико година пре 164. године п.н.е.

када је Деметрије II био поражен и заробљен од стране Парта, и када му је краљица Клеопатра Теа понудила престо (и своју руку), Антиох се вратио у Сирију. У том тренутку, под његовом контролом су били само мањи део Сирије и источна Киликија. Али, нови краљ се убрзо показао као способан вођа и почео је да ниже успехе. Узурпатор Диодот Трифон (142–138. п.н.е.) најпре је морао да напусти Антиохију на Оронту, затим је потиснут из већег дела северне Сирије, да би живот завршио самоубиством у Апамеји.¹⁵ Антиох VII је следеће три године провео у припремама и реорганизацији свог посусталог царства и војске, о чему се нажалост не знају детаљи. Године 134. п.н.е. повео је успешан поход против одметнутих Јевреја. Високи свештеник Јован Хиркан нашао се опкољен у Јерусалиму, принуђен да моли Антиоха за мир. Услови су укључивали повратак под окриље селеукидске државе, исплату свих заосталих пореза и контрибуција (укупно три хиљаде таланата, приближно осамдесет тона сребра), редовно плаћање будућих пореза и учешће јеврејских трупа у војним походима селеукидског владара. Када је Антиох неколико година касније пошао у рат против Парта, у редовима његове војске били су и одреди које је обезбедио Хиркан.¹⁶

Глорификација Антиоха VII има дугу традицију у модерној историографији. „Али нови претендент није био човек сличан другим недостојним личностима, које су на трен прелетале преко сцене у то време пропасти и конфузије. Кућа која је родила азијско царство имала је да покаже свету још једног човека способног да влада и чини велика дела, још једну блиставу фигуру, пре него што ће заувек склизнути у таму”, писао је Беван.¹⁷ У ствари, о њему се врло мало зна, па је данас врло тешко стећи јасну представу о његовим мотивима, поступцима и плановима. Мада је имао значајно војно искуство и незанемарљиве успехе ипак их не треба прецењивати – први противници били су му омражени узурпатор и мала одметнута покрајина, и сама оптерећена унутрашњим поделама. Велики рат који је повео против Парта био је највећи тест његових способности.

¹⁵ I Macc. 15, 10-14, 37; Strab. XIV 5, 2; Joseph. AJ XIII 223; Just. Ep. XXXVI 7-8; cf. Frontin. Str. II 13, 2.

¹⁶ D. S. XXXIV 1; Joseph. AJ XIII 236-253; Just. Ep. XXXVI 9-10.

¹⁷ E. R. Bevan, *The House of Seleucus II* (London: Edward Arnold, 1902), 236. Уп. P. M. Sykes, *A History of Persia I* (London: MacMillan and co, 1915), 357: „Последњи селеукидски ратник... смрт Антиоха Сидета значила је крај династије Селеукида као велике силе”, R. Strootman, “The Great Kings of Asia. Universalistic Titulature in the Seleucid and Post-Seleucid East”, у: R. Oetjen (уп.), *New Perspectives in Seleucid History, Archaeology and Numismatics. Studies in Honor of Getzel M. Cohen* (Berlin: De Gruyter, 2019), 145: „Антиох VII Сидет је био последњи способан селеукидски краљ”, и N. L. Overtoom, *op. cit.*, 190: „Антиох VII је био последњи велики селеукидски краљ.”

Пошто су примарни извори о великом походу Антиоха VII изгубљени, неопходно је ослањати се на позније грчке и латинске писце, углавном из периода Римског царства. Најранији сачувани извор је *Историјска библиотека* Диодора са Сицилије (око 90 – после 23. године п.н.е.), писана око осам деценија после ових догађаја.¹⁸ Међутим, релевантна XXXIV књига сачувана је само у фрагментима. Најбогатији појединостима, мада и даље доста сажет, опис похода даје Јунијан Јустин (III век н.е.).¹⁹ Кратке осврте, уз понеку значајну информацију, пружају Јосиф Флавије (37 – око 100. године н.е.),²⁰ Апијан из Александрије (око 95–170. године н.е.),²¹ Атенеј из Наукратиса (II/III век н.е., парафразирајући Посејдонија),²² Еусебије из Цезареје (око 260–339. године н.е.)²³ и Павле Орозије (375 – око 420. године н.е.).²⁴ Међу релативно бројним помињањима Парта и разних епизода из њихове прошлости, које се могу читати у Страбоновој *Географији*, није се нашло места за Фраата II, Антиоха VII и рат који су водили.²⁵

Између Антиоховог и каснијег Красовог похода постоји један број значајнијих сличности, као и неке битне разлике. При историјској анализи неопходно је водити рачуна и о једнима и о другима. Полазна тачка обе операције била је северна Сирија; у оба случаја циљ је био исти: потпуна елиминација партске моћи. Мотиви који су стајали иза покретања ових ратова били су, наравно, различити. Антиох се борио не само за обнову Селеукида као водеће азијске силе, већ и за голи опстанак своје куће, против непријатеља који им је већ деценијама упорно одузимао виталне територије. Крас је, са своје стране, имао превасходно личне и политичке циљеве, пре свега да себи обезбеди славу и политички капитал, који би му омогућили да равноправно стане уз Помпеја и Цезара, с којима је био у тријумвирату, који су одавно извојевали значајне победе и освајања. Извори наводе и материјалну добит која је такође била његов

¹⁸ D. S. XXXIV 15-19.

¹⁹ Just. Ep. XXXVIII 10.

²⁰ Joseph. AJ XIII 250-253; BJ I 50-53, 62-63. Јосиф је информације преузимао из два различита извора: између приказа који даје у *Јудејским старинама* и оног у *Јудејском рату* постоје озбиљна одступања.

²¹ App. Syr. 68.

²² Ath. V 210d; XII 540b-c; два места су готово идентична.

²³ Euseb. Chron. I 255, 257.

²⁴ Oros. V 10, 8.

²⁵ У целини, Страбон ретко помиње ране Арсакиде. Он је много више заинтересован за новију партску историју, а пре свега за односе између Парта и Римљана. Видети: J. W. Drijvers, "Strabo on Parthia and the Parthians", у: J. Wiesehöfer (ur.), *Das Partherreich und seine Zeugnisse. Beiträge des internationalen Colloquiums, Eutin 27.-30. Juni 1996* (Stuttgart: Franz Steinger Verlag, 1998), 279-293; E. Dąbrowa, "L'Histoire des Parthes dans la Géographie de Strabon", *Studi ellenistici* 29 (2015), 1-19.

мотив, наглашавајући Красову похлепу која је у познијој традицији постала пословична.²⁶ Парти су до тада живели у миру са Римљанима и строго поштовали уговор који је постојао између њих.

Има основа за претпоставку да је Антихова војска била по величини упоредива са каснијом Красовом, мада је о томе тешко дати категоричан суд, због оскудне и конфликтне природе изворних информација.²⁷ Бројке које наводе антички писци у овом случају су не-реално велике. Већ Диодор говори о три стотине хиљада људи изгубљених у походу, међу које рачуна и неборце.²⁸ Јустин бележи цифре од 80.000 војника и 300.000 пратилаца, помоћника и послуге.²⁹ Орозије наводи 100.000 ратника и 200.000 пратилаца.³⁰ Очигледно је да је величина Антихове војске оставила извесан утисак на савременике, а да је у машти потоњих генерација она вишеструко увећана. Срећом, постоји фонд добрих и поузданих информација о раним селеукидским војскама, из IV и III века п.н.е. Уобичајена максимална краљевска армија имала је до око 70.000 војника, ретко више.³¹ То је и даље остављало велику резерву, довољну да се бојни

²⁶ Dio Cass. XL 12, 1.

²⁷ И снаге које је Крас имао у току судбоносног похода представљају извесан проблем. Према Plut. Crass. 20, 1, он је под командом држао седам легија, 4000 припадника савезничке лаке пешадије и 4000 коњаника. Познији извори показују тенденцију увећавања Красове војске. Тако Flor. I 45 подиже број легија на чак једанаест, а App. BCiv. II 18 говори о сто хиљада војника. Уколико су легије биле у пуној снази, што се не зна поуздано, могле су имати до 42.000 припадника, што укупну снагу армије подиже на око 50.000 војника (P. Sykes, *op. cit.*, 374-375; G. C. Sampson, *op. cit.*, 108; R. M. Sheldon, *op. cit.*, 33-34). Међутим, неки историчари претпостављају да је попуњеност ових формација била испод оптималне, можда и много испод, па број легионара смањују на 28-35.000 (W. W. Tarn, *op. cit.*, 608). Надаље, проблем ствара околност да је Крас у походу из 54. године п.н.е. заузео више утврђених насеља и у њима оставио гарнизоне, укупно 7000 пешака и 1000 коњаника (Plut. Crass. 17, 4). Треба ли њих одузети од главне силе или су они дошли из других извора? Имајући све то у виду, Крас вероватно није имао више од 35.000 до 40.000 војника свих родова.

²⁸ D. S. XXXIV 17, 1.

²⁹ Just. Ep. XXXVIII 10, 2.

³⁰ Oros. *нав. мес.* I Масс. XV 13 приписује Антиоху VII нереално велику војску од 120.000 пешака и 8000 коњаника већ у завршним борбама против Трифона. Овај и слични подаци у *Књигама Макабеја* су тако далеко ван свих пропорција да нису ни претеривање – тако Антиох V и Лисија у другом походу на Палестину (162. године п.н.е.) наводно имају 100.000 пешака, 20.000 коњаника и 32 слона (I Масс. VI 30; у II Масс. XIII 2 бројке су 110.000, 5300 и 22, а помињу се и три стотине бојних кочија). Видети: B. Bar-Kochva, *The Seleucid Army: Organization in the Great Campaigns* (Cambridge: CUP, 1976), 13-15.

³¹ Антиох III имао је 68.000 војника 217. године п.н.е. у бици код Рафије (Polyb. V 79, 13), 72.000 у бици код Магнезије 189. године п.н.е. (Liv. XXXVIII 37, 9). За анализу селеукидских ефектива и извора попуњавања војске видети: B. Bar-Kochva, *op. cit.*, 7-19.

редови попуне у случају ванредних потреба или великих губитака. Антиох III једини је владар који је подигао знатно бројнију војску од тога (до 120.000 војника), за своју источну анабазу, што је постигнуто само уз вишегодишње планирање и регрутовање.³² Сасвим је искључено да је Антиох VII могао, чак и после темељних припрема, да организује силу која би била већа од ударних армија раних Селеукида. Он је владао Сиријом, Палестином и источном Киликијом, областима које су просторно чиниле мање од десетине ранијег царства, а биле су оптерећене вишегодишњим грађанским ратовима и другим нерегуларним околностима. Сирија је, истина, била подручје интензивне војне колонизације под раним краљевима, где је настао велики број војничких и других насеобина.³³ Међутим, Месопотамија и западни Иран, где су такође постојали знатни извори за регрутацију селеукидских трупа и где је насељен велики број војних колониста,³⁴ већ су се налазили у партским рукама. Може се претпоставити да је, у најбољем случају, уз крајње исцрпљивање људских и привредних ресурса, Антиох могао да организује силу отприлике једнаку половини старих селеукидских пољских армија, приближно исте снаге као војску коју је осам деценија касније Клас повео преко Еуфрата. Око 40.000 војника за античке услове и даље представља изузетну снагу, способну да оствари амбициозне циљеве, под условом да је припремљена и вођена на одговарајући начин. Величина ове силе, у комбинацији са Антиоховим раним успесима, могла је довести до настанка представе о голомој армији, која је у каснијој традицији само расла.

У погледу организације, опреме и наоружања, између хеленистичке армије Антиоха VII и Класове римске армије постојале су, наравно, значајне разлике. Основно оружје македонске фаланге било је дуго копље (σάρισα), првобитно дугачко око 5 m, а у II веку п.н.е. преко 7 m, док је кратак мач (μάχαρα) служио као резервно оружје. Селеукидски фалангити носили су конични бронзани шлем (κῶνος), неку врсту телесног оклопа (то је најмање познат елемент

³² Just. XLI 5, 7; уп. Polyb. X 28, 1. δύναμις τηλικαύτη за Антиохову војску.

³³ За крајње детаљан преглед селеукидске (и уопште хеленистичке) колонизације Сирије видети: G. M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa* (Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 2006), 21-43, 73-303.

³⁴ О значају Ирана и иранских војника за Селеукиде: M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques I* (Paris: E. de Boccard, 1949), 565-569; S. Sherwin-White, A. Khurt, *op. cit.*, 72-90. Видети: G. M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India* (Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 2013), 55-222 за исцрпну листу и анализу свих познатих хеленистичких (махом селеукидских) насеобина у овим областима.

њихове војне опреме), као и мањи штит (πέλτη) за заштиту од пројектила.³⁵ Римски легионари овог периода користили су мач (*gladius*), велики правоугаони штит (*scutum*) и тешко бацачко копље (*pilum*). И они су били оклопљена пешадија: типичан легионар у I веку п.н.е. носио је шлем (*galea*), лаки телесни оклоп, састављен од спојених металних прстенова (*lorica hamata*) и штитнике за рамена.³⁶ Македонска фаланга је на бојишту деловала у оквиру великих формација дубине од осам до шеснаест редова.³⁷ Римска кохорта била је флексибилнија и покретнија, будући да је била подељена на шест мањих јединица, центурија, које су по потреби могле одвојено да делују, или да заједно изведу сложеније покрете. Уколико је била неопходна већа концентрација на датом сектору бојишта, читава кохорта, теоријске величине до 600 војника (у пракси често мање), могла је деловати као тактичка јединица.³⁸ Хеленистичка фаланга имала је већу статичку моћ, могла је да се постави преко бојишта попут непробојног зида и да издржава директне ударе свих могућих непријатељских формација. Али, покретљивост и маневарска способност јој нису ишле у прилог, па је у том погледу римска тактика била ефикаснија, што су македонска и понтска војска откриле на своју штету у биткама код Киноскефала (197. године п.н.е.), Пидне (168. године п.н.е.), Херонеје и Орхомена (86. године п.н.е.).

Међутим, упркос свим разликама, македонска и римска војска су припадале истом генералном типу античких армија. У питању су медитеранске армије гвозденог доба, какве су, поред Македонаца и Римљана, користиле и грчке државе и италска племена, као и

³⁵ B. Bar-Kochva, *op. cit.*, 54-56. C. A. Matthew, *An Invincible Beast: Understanding the Hellenistic Pike-Phalanx at War* (Barnsley: Pen & Sword, 2015) пружа комплетну анализу хеленистичке фаланге, њеног порекла, наоружања и тактике. Најновији преглед наоружања и опреме селеукидске војске видети у: J. C. Du Plessis, *The Seleucid Army of Antiochus the Great: Weapons, Armor and Tactics* (Barnsley, Philadelphia: Pen & Sword, 2021).

³⁶ J. Harmand, *L'armée et le soldat à Rome de 107 a 50 avant notre ère* (Paris: Éditions A. et J. Picard et Cie, 1967), 55-75; L. Keppie, *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire* (Routledge: London, 1998), 43-46; P. Cagniard, "The Late Republican Army (146-30 bc)", у: P. Erdkamp (уп.), *A Companion to the Roman Army* (Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2008), 88-91; D. J. Breeze, *The Roman Army* (London: Bloomsbury Academic, 2016), 23-24. Нема ни текстуалних ни археолошких доказа да је тежи сегментирани оклоп (тзв. *lorica segmentata*; назив није антички) коришћен у то време. У доба раног царства био је основни вид легионарског оклопа. Његова појава у другој половини I века п.н.е. дала је повода хипотези да је уведен као последица пореза код Кара; уп. M. C. Bishop, *Lorica Segmentata I: A Handbook of Articulated Roman Plate Armour* (Armatura Press: Chirnside 2002), 91.

³⁷ Asclep. *Tac.* II 1-2; Ael. *Tact.* IV 5; Arr. *Tact.* V 6.

³⁸ H. M. D. Parker, *The Roman Legions* (Oxford: Clarendon Press, 1928), 28-31; L. Keppie, *op. cit.*, 43-45; P. Cagniard, *op. cit.*, 85-87.

Етрурци, Феничани (Картагињани), Илири и разни малоазијски народи. Основни род ових армија била је тешко наоружана и оклопљена пешадија, ограничене покретљивости али способна да издржи притисак велике масе непријатељских војника и да разбије слабије наоружане и мање концентрисане противничке формације. Прототип таквих формација била је архајска грчка фаланга, састављена од тешко наоружаних хоплита, која је настала још у VIII и VII веку п.н.е.³⁹ Рана римска војска била је опремљена и организована по узору на грчку и етрурску фалангу, да би временом развила специфичности у погледу тактике и опреме.⁴⁰ И македонска и римска војска превасходно су биле пешадијске армије, узимајући у обзир бројност тог рода војске, као и његову доминантну тактичку улогу.

У класичној македонској армији Филипа II и Александра Великог коњица је имала значајну улогу и била је релативно бројна, често око четвртине или петине читаве армије на бојишту (и трећине или чак половине фаланге). Током хеленистичког периода овај однос се променио, па касније коњица често не чини више од десетине укупних снага.⁴¹ Упоредо с тим, македонска фаланга постаје теже оклопљена, са још дужим копљима, па се њена покретљивост смањује.⁴² Упркос овом тренду, селеукидска војска је и у II веку п.н.е. користила велике коњичке формације. Може се претпоставити да је Антиох VII у свој партски поход повео готову сву коњицу коју је имао на располагању, мада нема сазнања о бројности и саставу тих формација. Губитак иранских области морао се негативно одразити на снагу селеукидске коњице. Уствари, Антиохове победе нису имале одлучујући карактер, можда управо због недостатака селеукидске коњице, која није имала снаге да спречи повлачење непријате-

³⁹ A. M. Snodgrass, "The Hoplite Reform and History", *Journal of Hellenic Studies* 85 (1965), 110-116; исти, *Arms and Armour of the Greeks* (London: Thames and Hudson, 1967), 48-77; P. A. L. Greenhalgh, *Early Greek Warfare: Horsemen and Chariots in the Homeric and Archaic Ages* (Cambridge: CUP, 1973), 70-75; P. Ducrey, *Guerre et guerriers dans la Grèce antique* (Paris: Hachette, 1999), 42-55. За рани хоплитизам и његово помињање у Хомерови еповима видети: W. K. Pritchett, *Greek State at War IV* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1985), 7-33.

⁴⁰ A. M. Snodgrass, "The Hoplite Reform and History", *JHS* 85 (1965), 116-120; R. Thomsen, *King Servius Tullius: A Historical Synthesis* (Copenhagen: Gyldendal, 1980), 158-163; L. Keppie, *op. cit.*, 3-7; J. Rich, "Warfare and Army in Early Rome", у: P. Erdkamp (yp.), *A Companion to the Roman Army* (Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2008), 15-18; G. Forsythe, "The Army and Centuriate Organization in Early Rome", у: P. Erdkamp (yp.), *op. cit.*, 26-28; D. J. Breeze, *op. cit.*, 15-16.

⁴¹ A. M. Snodgrass, *Arms and Armour*, 121-122.

⁴² W. W. Tarn, *Hellenistic Military & Naval Developments* (Cambridge: CUP, 1930), 26-30 (и литература у нап. 35).

ља и да га потпуно уништи. Врло мобилна партска војска успевала је да бар део својих снага спасе из сваког пораза.

Римска војска је традиционално мало пажње посвећивала коњици, па је неретко и по броју и по квалитету била инфериорнија од оне коју су имали њихови противници. Неки од највећих пораза у римској војној историји били су последица немогућности да се неутралише претња коју су представљале противничке коњичке формације. Римљани су често настојали да превазиђу овај недостатак регрутовањем савезничких коњаника, а од Маријевог времена то постаје основни начин попуњавања коњице.⁴³ Многе од великих римских победа, попут битака код Заме (202. године п.н.е.) и Магнезије (189. године п.н.е.), биле су могуће само захваљујући снази и способности савезничке коњице. У Красовој војсци било је хиљаду галских коњаника, римских савезника које је послао Цезар.⁴⁴

Партска оружана сила долази из сасвим другачије ратничке традиције. Она је имала аристократски, „феудални“ карактер; чинили су је одреди које су водили партски племићи, сваки са својом пратњом и ратницима. Пореклом средњоазијски номади, Арсакиди су испрва неговали само један род војске – лаку коњицу чије су главно оружје били лук и стрела. Стрелци на коњима (грч. ἵπποτοξόται), вођени на прави начин, могли су бити застрашујуће оружје, а мало ко је имао тако много и тако добрих коњичких стрелаца као партски краљеви. Они су били у стању да задају ударце противнику са безбедне даљине, и да се лако повуку, у случају да су суочени са противничким контранепадом. У додиру са хеленистичким држава Арсакиди су усвојили и један облик тешке коњице, варијанту селеукидских катафракта (грч. κατάφρακτοι), као и основе пешадијског и опсадног ратовања. У последње две области, међутим, никада се нису истицали. За разлику од Римљана који су коњицу стављали у други план, код Парта је пешадија била потцењен и недовољно развијен род војске. У питању су махом били стрелци без оклопа, груписани у велике али лабаве формације. Током Красовог похода Римљани готово да нису ни срели партску пешадију. Она је била са крајем Ородом, који је очекивао да ће римски удар доћи преко Јерменске висоравни, те је, у складу с тим, распоредио главнину војске. Показало се да је помоћна армија под Суреном довољно снажна да сама однесе победу.⁴⁵

⁴³ H. M. D. Parker, *op. cit.*, 43; J. Harmand, *op. cit.*, 81-87; P. Cagniard, *op. cit.*, 87-88, 91.

⁴⁴ Plut. *Crass.* 25, 2.

⁴⁵ A. K. Goldsworthy, *The Roman Army at War: 100 BC – 200 AD* (Oxford: Clarendon Press, 1996), 60-68; I. Syvänne, K. Maksymiuk, *The Military History of the Third Century Iran* (Siedlce: Siedlce University, 2018), 12-19; U. Ellerbrock, *op. cit.*, 83-95.

Када се упореди Антиохов поход из 130. године п.н.е. и римске из 54–53. године п.н.е. уочљиво је да је селеукидска војска била много успешнија у поређењу са римском. Римљани су у обе кампање остали у границама северозападне Месопотамије. Селеукију на Тигру, прокламовани циљ прве етапе похода, римски војсковођа никада није видео нити био близу ње. С друге стране, Антиох VII је повратио читаву Месопотамију (Селеукију је освојио готово на самом почетку рата), као и читав западни Иран. Када је најзад изгубио битку и живот, налазио се у северном Ирану, на граници Хирканије, након што је његова војска марширала око 2500 км у дубину непријатељске територије. Красова војска је прешла мање од 100 км од Еуфрата, долином реке Балик, пре него што се, под притиском непријатеља, одлучила на (неуспешно) повлачење.

Као и у случају каснијег Красовог похода, партски краљ испрва није био на бојишту већ су се нападачи срили са његовим заповедницима. Сматра се да су вођене три велике битке – о којима се нажалост не знају детаљи – и да је у све три Антиох VII извојевао велику победу. Селеукија на Тигру, Вавилон, Суза, најзад и Екбатана, пали су пред селеукидским трупима, а неименовани локални владари су пожурили да пређу на страну победника.⁴⁶ У овом случају документарни и нумизматички извори потврђују наводе античких писаца. Клинописни текст, датиран у лето 130. године п.н.е., сведочи да се Вавилонија заиста поново нашла под влашћу селеукидског краља.⁴⁷ Спорадична ковања из Сузе доказују да је тај део Ирана био под селеукидском контролом током 130–129. године п.н.е.⁴⁸

Разлоге за ране селеукидске успехе не би требало тражити у непостојању или слабој организацији отпора. И у Антиоховом и у Красовом случају нападачке армије су настојале да форсирају исход за који су веровале да им иде у прилог. Велике и одлучујуће битке биле су основни начин на који су македонска и римска војска решавале ратове. Разлика, дакле, не може бити у посебној тактици коју је одабрао Антиох, насупрот Краса. Обојица су тражили главне непријатељске формације са циљем да их што брже униште. Оно што се разликовало био је партски одговор. У случају Антиоховог похода, партски заповедници су ишли у сусрет нападачима и пристајали на директну борбу у којој очигледно нису били дорасли селеукидским фалангитима и тешкој коњици. Прва од три битке одиграла се на

⁴⁶ Just. Ep. XXXVIII 10, 5.

⁴⁷ G. Reisner, *Königliche Museen zu Berlin. Mittheilungen aus den Orientalischen Sammlungen X: Sumerisch-Babylonische Hymnen nach Thontafeln griechischer Zeit* (Berlin: W. Spemann, 1896), xiv.

⁴⁸ A. D. H. Bivar, *op. cit.*, 37.

реци Заб, у срцу старе Асирије, а резултат је била потпуна селеукидска победа и улазак Антиоха VII у Селеукију на Тигру.⁴⁹ Извори саопштавају имена партских заповедника – Индата и Енија, али не и друге детаље.⁵⁰ Друга битка је вођена нешто јужније, након које се победнику предао Вавилон.⁵¹ Бојиште трећег сукоба могло је бити негде у јужној Месопотамији или југозападном Ирану. После ове победе у посед Антиоха долазе Елам, Персија и Медија.⁵²

Известан увид у ток и резултат ових сукоба може да пружи битка коју су римска и јерменска војска водиле испред Тигранокерте у јесен 69. године п.н.е. По својој организацији, тактици и доктрини, јерменска војска је стајала на пола пута између хеленистичких и партских армија. Јерменски краљ Тигран II Велики (95–55) поседовао је тешку пешадију која је била опремљена као македонска и организована у фаланге. Имао је и неуобичајено (за хеленистичке стандарде) велике формације коњаника, међу којима је било и коњичких стрелаца, као и лаку пешадију азијског типа, наоружану луковима.⁵³ За Јермене, као и за Парте, коњица је била најважнији род војске, који је одлучивао битке и ратове. Тигран, међутим, није користио коњицу попут Сурена, како би постепено исцрпео непријатеља и одвојио га од позадине. Уместо тога, он је послао катафракте (а за њима и пешадију) у напад на римску линију. Римски заповедник Луције Лициније Лукул је очекивао управо такво понашање непријатеља. За разлику од Краса, Лукул није делио и раздвајао коњицу, већ ју је држао на окупу и користио да контролише покрете и агресивност противничких коњаника. Док је део јерменске коњице био на тај начин заузет, римска пешадија је најпре запретила противничком десном боку, да би се затим докопала јединог узвишења у околини и тамо утврдила. Јерменска тешка коњица јуришала је право на римски положај, са катастрофалним исходом. Поред оклопљености појединих војника и збијеног бојног реда, римској одбрани је ишао у прилог и сам терен. Остаци разбијене Тигранове коњице у повлачењу сударили су се са долазећом пешадијом која је изгу-

⁴⁹ Joseph. *AJ* XIII 251.

⁵⁰ Joseph. *нав. место*. Еније је изгубио живот када су се становници Селеукије дигли на устанак против Парта (D. S. XXXIV 19).

⁵¹ Just. *Ep.* XXXVIII 10, 6.

⁵² *Ibid.*

⁵³ И у овом случају грчки писци преувеличавају бројност источних армија. Тигран извесно није имао 250.000 пешака и 50.000 коњаника које му приписују Апијан (App. *Mith.* 85), нити 150.000 пешака, 55.000 коњаника (од тога 17.000 катафракта) и 20.000 стрелаца о којима говори Плутарх (Plut. *Luc.* 26, 6). Ипак, из описа битке је јасно да је јерменски краљ имао надмоћну коњицу и да је њена елиминација била главни проблем римског заповедника.

била кохезију, што је практично одредило исход битке.⁵⁴ Захваљујући својим изузетно дугим копљима и густини формације, селеукидски фалангити би имали још већу одбрамбену способност у поређењу са римским легионарима. Лако је замислити партску коњицу како покушава да директним јуришом пробије селеукидски бојни ред и како се ти покушаји завршавају поразом и великим губицима.

Из извора се не може недвосмислено закључити да ли је Фраат лично учествовао у трећој бици; у прве две извесно није. Ови порази били су довољно озбиљни да партски краљ упути селеукидском владару делегацију која би разговарала о мировним условима. Међутим, Антиох је поставио максималистичке услове: Фраат је требало да препусти читав Иран, изузев Партије, да преда заробљеног Деметрија, и да постане вазал који би плаћао годишњи данак. У суштини, тражен је повратак на стање које је постојало шест деценија раније, у време Антиоха III. За партског краља то је било неприхватљиво и рат је настављен.⁵⁵

До тог тренутка рат између Антиоха и Фраата подсећа на борбу Александра Великог и Дарија III. Селеукидски краљ је био апсолутни победник у сваком сукобу, заузимајући западне (најбогатије и најгушће насељене) покрајине противничког царства, до тачке да је поражени ирански противник евакуисао Медију и започео повлачење у граничне области на североистоку Ирана. Тада је, међутим, наступио преокрет, јер је Фраат, који је и даље имао језгро својих снага, отпочео противнапад. Једна од мера коју је предузео била је ослобађање заробљеног Деметрија, надајући се да ће он отворити борбу за престо у Сирији.⁵⁶

Антиох је зиму 130–129. године п.н.е. провео у Ирану. Логистички проблеми су га приморали да војску подели на велики број малих група које су зимовале одвојено, свака у додељеном насељу. Краљ је био у Екбатани када му је у пролеће 129. године п.н.е. јављено да су Парти прешли у напад. Истовремено су до њега допрле вести да су у неким од повраћених градова (Ирана? Вавилоније?) избили устанци. Трошкови издржавања трупа и ексцеси до којих је водило присуство наоружаних војника међу становништвом истрошили су почетни ентузијазам који је постојао за обнову селеукидске моћи.⁵⁷ Јустин тврди да је између устаника и партског краља по-

⁵⁴ Plut. *Luc.* 26-29; App. *Mith.* 84-86.

⁵⁵ D. S. XXXIV 15.

⁵⁶ App. *Syr.* 68 тврди да је Деметрије ослобођен још пре почетка борби, у покушају Фраата да одобровољи Антиоха.

⁵⁷ У изворима (D. S. XXXIV 17, 2) налазимо само један конкретан пример. Антиохов војсковођа Атенеј, иначе непозната личност, нанео је много зла становништву, смештајући војнике у приватне куће. Атенеј је напустио Антиоха пре одсутне битке и казније изгубио живот од глади и исцрпљености, покушавајући да се врати у Сирију.

стојала координација. Међутим, у недостатку потврде из других извора, ову тврдњу треба примити с резервом.⁵⁸

Селеукидски краљ је без одлагања прикупио трупе које су биле у близини. Према Јустину, његов циљ је био да пружи помоћ угроженим селеукидским гарнизонима, када му је главнина партске војске пресекла пут.⁵⁹ Према Диодору, он је сам пошао у сусрет главној непријатељској сили, у нади да ће одлучујућом победом решити настану кризу. Међутим, био је принуђен да прихвати борбу на планинском терену који није одговарао његовој армији.⁶⁰ Описи краљеве смрти такође се разликују. Јустин саопштава да је погинуо предводећи јуриш против непријатеља, Диодор да су га напустиле властите трупе и да је убијен, а Апијан да је извршио самоубиство.⁶¹ Антиохова војска, раштркана по читавом западном Ирану и Месопотамији, била је делимично уништена, а делом заробљена и принуђена да пређе у партску службу. Већина се никада није вратила у Сирију. „Када су до Антиохије стигле вести о Антиоховој смрти, не само да је у јавности почело туговање, већ је и свако приватно домаћинство било испуњено малодушношћу и нарицањима... Није се могла наћи кућа која би била поштеђена зле судбине. Једни су жалили потпуни губитак браће, други мужева, а трећи синова. Многе девојчице и дечааци, поставши сирочад, плакали су јер су били остављени, све док их време, тај најбољи исцелитељ туге, није ослободило најгорег јада.”⁶² Историја Селеукида, као велике силе, била је окончана.

Мада су изворне информације оскудне, неколико значајних појединости побуђују пажњу: 1) Парти су испрва покушавали да воде позиционе битке са Антиохом и у њима су трпели поразе. Директна последица је био губитак западних области царства; 2) Фраат је чекао да Антиох подели војску како би презимела а затим би прешао у напад; 3) Парти су изоловали мали део Антиохове војске, укључујући и самог краља, на неповољном планинском терену и ту су је уништили; 4) избегавајући велику битку, вршећи појединачне нападе на мање одреде и гарнизоне и користећи панику до које је довела смрт заповедника, Парти су били у прилици да ели-

⁵⁸ Just. Ep. XXXVIII 10, 8.

⁵⁹ Just. Ep. XXXVIII 10, 10.

⁶⁰ D. S. XXXIV 16.

⁶¹ Just. Ep. XXXVIII 10, 11; D. S. XXXIV 16; App. Syr. 68.

⁶² D. S. XXXIV 17, 1: "Ὅτι κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν ἀναμαθόντες τὸν θάνατον Ἀντιόχου οὐ μόνον κοινὸν ἢ πόλις ἐπὶράτο πένθος, ἀλλὰ καὶ πᾶς ἰδιωτικὸς οἶκος κατ' ἐφεξῆς καὶ θρήνων ἐπληροῦτο... οὐκ ἦν εὐρεῖν οἰκίαν ἄμοιρον ἀτυχήματος. αἱ μὲν γάρ ἀδελφοὺς αἱ δὲ ἀνδρας αἱ δὲ υἱοὺς ἀπολωλότες ἐπένθουν, πολλοὶ δὲ παρθένοι καὶ παῖδες ὀρφανοὶ γεγονότες τὴν ἐρημίαν ἑαυτῶν κατωδύροντο, μέχρις ὅτου τῆς λύπης ὁ κάλλιστος ἱατρος χρόνος ἐξέλυσε τὴν ἀκμὴν τοῦ πένθος."

минишу селеукидску војску као јединствену, организовану силу. Извори то не потврђују, али нема сумње да су у овим успесима велику улогу имали стрелци на коњима, и кад је реч о неутралисању појединачних селеукидских одреда и кад је у питању победа над самим краљем.

Прва од наведених појединости је очигледно у директној супротности са тактиком која ће бити примењена у рату са Красом; Сурен није ни помишљао да поведе своју коњицу у директан јуриш на римске легионаре. Појединости наведене у тачкама 2 до 4, међутим, сасвим су аналогне начину на који је партски заповедник водио борбу са Римљанима. Непријатељ је изолован и спречен да користи читаву своју војску. Фраату је у том погледу ишло у прилог понашање непријатеља, који је био принуђен да подели војску ради смештања у зимске гарнизоне. Координираним партским нападима спречено је поновно окупљање македонске војске. У случају Краса, малобројност коњице и стални притисак практично су римску војску лишили покретљивости. У оба случаја претежно пешадијски карактер нападачких армија одузео им је могућност да ефикасно одговоре на партске нападе. Антиох је покушао да неповољан развој догађаја пресече јуришом малог дела покретнијих трупа; нешто слично је настојао да изведе Красов син у походу 53. године п.н.е. Оба покушаја су се завршила на исти начин – изолацијом од остатка војске на неповољном терену, поразом и уништењем. Губитак веза са позадином имао је велику улогу у онеспособљавању противничке силе, како логистички, тако и психолошки. На крају, погибија, односно убиство заповедника довели су рат до успешног завршетка, ефективно до дезинтеграције непријатељске војске.

Неповољан почетак рата са Антиохом, тешки порази и губитак великог дела територије наводе на закључак да Парти на почетку нису имали јасну и разрађену тактику како да се супротставе освајачу. Преокрет у каснијој фази рата показује да су успешно анализирали постојеће околности, разлоге за селеукидске успехе и сопствене неуспехе, те да су пронашли тактички одговор: непријатељској војсци треба одузети покретљивост и иницијативу, и обрачунавати се са њом током низа малих појединачних сукоба у којима ће бити елиминисани мањи одреди, користити надмоћ у коњици да се непријатељу пресече снабдевање, а велике позиционе битке избежавати по сваку цену. Ова промена у тактичком приступу била је толико темељна и карактеристична за позније партске армије да се може описати као војна револуција, и то једна од највећих и најзначајнијих у античкој историји. Једном када се нова тактика показала успешном, било је логично да се користи и против других непријатеља

чији је начин ратовања био сличан селеукидском.⁶³ Планирајући отпор Класу, Сурен је могао одговарајуће примере и поуку наћи у партској историји. У односу на Фраата II, једина тактичка иновација коју је Сурен увео била је употреба велике формације јахача на камилама (чак десет хиљада), чији је задатак био да превозе стреле, осигуравајући неограничено снабдевање за партске стрелце на коњима. Међутим, чак и то је могло доћи из раније војничке праксе. Као што је приметио Тарн пре готово једног века,⁶⁴ и Селеукиди су користили одреде Арабљана на камилама за помоћне војне улоге.⁶⁵

Може се закључити да је партска војска показала висок степен прилагодљивости и флексибилности, уграђујући искуства из блиске прошлости у своју доктрину и тактику. Насупрот њима, Антиохов приступ био је прилично традиционалан, чак ригидан. Међутим, и рат је, попут свих других људских активности, подложен непрестаној еволуцији и променама. Тако су после битке код Кара и Римљани морали да се прилагоде и пронађу одговоре на новонасталу ситуацију. И заиста: Парти више никад нису поновили свој тријумф из 53. године п.н.е. Када су две године касније прешли Еуфрат, њихов напад је одбијен. Мада су временом ставили велики део северне Месопотамије под своју контролу, Римљани углавном нису били успешни у покушајима да елиминишу партску претњу. Међутим, то се може рећи и за партске покушаје западно од Еуфрата.

⁶³ Другачије тумачење партских ратова против Селеукида и Римљана, као и другачије објашњење порекла партске тактике даје N. L. Overtoom у: "The Parthians' Unique Mode of Warfare: A Tradition of Parthian Militarism and the Battle of Carrhae", *Anabasis. Studia Classica et Orientalia*, 8 (2017), 95-122; исти, *Reign of Arrows*, 37-52. Он сматра да је партски „асиметрични“ (како га назива) приступ рату био изграђен и усавршен већ до средине III века п.н.е. (*Mode of Warfare*, 95; *Reign of Arrows*, 38), те да после није доживљавао значајније измене. Партски начин ратовања описан је као тактика „лажног повлачења и наношења појединачних пораза“ ("Feign Retreat, Defeat in Detail": *Mode of Warfare*, 102; *Reign of Arrows*, 40). Више озбиљних примедби може се ставити на ове тврдње. Пре свега, пре Фраата II Парти такву тактику нису примењивали: ни против Антиоха III и Деметрија II, а ни против бактријских краљева или Сака у средњој Азији. Изузев рата са Антиохом VII, једини пример на основу кога се демонстрира овај начин ратовања јесте управо битка код Кара, коју Овертум спомиње, истиче и анализира изнова и изнова, иако хронолошки заправо не спада у оквире његовог рада, који обрађује период од 248. до 91. године п.н.е. У ствари, Овертум противречи себи када у врло опширном (и крајње хипотетичком) опису источног похода Антиоха VII (*Reign of Arrows*, 189-228) каже да су Парти од почетка до краја примењивали управо ту тактику (*ibid.*, 202), да би на следећој страни тврдио да је партски план био да ухвате селеукидску армију у замку негде у Вавилонији и да је униште (*ibid.*, 203), али да су потценили способност и одлучност Антиоха VII. Обе тврдње могу се посматрати само као чисте хипотезе, без потврда у изворном материјалу. Нема никаквих информација о томе шта су Парти планирали у првим месецима рата са Антиохом.

⁶⁴ W. W. Tarn, *op. cit.*, 161.

⁶⁵ Liv. XXXVII 40, 12.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Наративни извори

- 2 Maccabees*, ed. D. R. Schwartz (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2008).
- Appian's Roman History* II-III, trans. H. White (London, Cambridge MA: William Heinemann, Harvard University Press, 1972).
- Athenaei Navcratitae Dipnosophitarum Libri XV*, I-III, rec. G. Kaibel (Leipzig: Teubner, 1887).
- Caesar, *The Civil Wars*, trans. A. G. Peskett (Cambridge MA, London: Harvard University Press, William Heinemann, 1979).
- Cicero, *XX: De Senectute, De Amicitia, De Divinatione*, trans. W. A. Falconer (Cambridge MA, London: Harvard University Press, William Heinemann, 1979).
- Dela božanskog Avgusta*, prev. S. Ferjančić (Beograd; Filozofski fakultet, 2000).
- Dio's Roman History III: Books XXXVI-XL*, trans. E. Cary (Cambridge MA, London: Harvard University Press, William Heinemann, 1959).
- Diodorus of Sicily, *XII: Fragments of Books XXXIII-XL*, trans. R. M. Geer (London, Cambridge MA: William Heinemann, Harvard University Press, 1967).
- Eusebi Chronicorum liber prior*, ed. A. Schoene (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1875).
- Eutrope, *Abrégé d'histoire romaine*, trad. J. Hellegourac'h (Paris: Les belles lettres, 2002).
- Geography of Strabo VI, Books XIII-XIV*, trans. H. L. Jones (London, Cambridge MA: William Heinemann, Harvard University Press, 1970).
- Geography of Strabo VII, Books XV-XVI*, trans. H. L. Jones (London, Cambridge MA: William Heinemann, Harvard University Press, 1956).
- I Maccabees*, trans. J. A. Goldstein (New York: Doubleday & Company, 1976).
- Ivli Flori Epitomae de Tito Livio II*, rec. O. Lahn (Leipzig: Weidmannsche Buchhandlung 1852).
- Josephus II: The Jewish War, Books I-III*, trans. H. St. H. Thackeray (Cambridge MA, London: Harvard University Press, William Heinemann, 1976).
- Josephus VII: Jewish Antiquities, Books XII-XIV*, trans. R. Marcus (Cambridge MA, London: Harvard University Press, William Heinemann, 1976).
- Justin. *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompeii Trogi*, trad. M.-P. Arnaud-Lindet. 2003 (CSL, 2003;
<http://www.forumromanum.org/literature/justin/index.html>,
приступљено 20.11.2022.)
- Pavli Orosii Historiarum Adversus Paganos*, rec. C. Zangemeister (Wien: C. Geroldus filius, 1882).

Plutarch's Lives III: Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus, trans. B. Perrin (Cambridge MA, London: Harvard University Press, William Heinemann, 1967).

Plutarch's Lives IX: Demetrius and Antony, Pyrrhus and Gaius Marius, trans. B. Perrin (Cambridge MA, London: Harvard University Press, William Heinemann, 1968).

Polyaeni Strategematon libri octo, rec. E. Woelfflin (Leipzig: Teubner, 1887).

Suétone, *Vies des douze césars I : César - Auguste*, trad. H. Ailloud (Paris: Les belles lettres, 1931).

Titus Livius, *Periochae omnium librorum. Fragmenta Oxyrhynchi reperta. Ivlii Obsequentis Prodigorum liber*, ed. O. Rossbach (Leipzig, Teubner 1910).

Velleus Paterculus, *Histoire romaine II*, trans. J. Hellegourac'h (Paris: Les belles lettres, 2003).

Документарни извори

Reisner, G. *Königliche Museen zu Berlin. Mittheilungen aus den Orientalischen Sammlungen X: Sumerisch-Babylonische Hymnen nach Thontafeln griechischer Zeit* (Berlin: W. Spemann, 1896).

Литература

Bar-Kochva, B. *The Seleucid Army: Organization in the Great Campaigns* (Cambridge: CUP, 1976).

Bevan, E. R. *The House of Seleucus II* (London: Edward Arnold, 1902).

Bishop, M. C. *Lorica Segmentata I: A Handbook of Articulated Roman Plate Armour* (Armatura Press: Chirnside 2002).

Bivar, A. D. H. "The Political History of Iran under the Arsacids", y: E. Yarshater (yp.), *The Cambridge History of Iran III-1: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (Cambridge: CUP, 1983), 21-97.

Breeze, D. J. *The Roman Army* (London: Bloomsbury Academic, 2016).

Cagniat, P. "The Late Republican Army (146–30 bc)", y: P. Erdkamp (yp.), *A Companion to the Roman Army* (Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2008), 80-95.

Cohen, G. M. *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa* (Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 2006).

Cohen, G. M. *The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India* (Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 2013).

Debevoise, N. C. *A Political History of Parthia* (Chicago: The University of Chicago Press, 1938).

Du Plessis, J. C. *The Seleucid Army of Antiochus the Great: Weapons, Armor and Tactics* (Barnlsey, Philadelphia: Pen & Sword, 2021).

- Ducrey, P. *Guerre et guerriers dans la Grèce antique* (Paris: Hachette, 1999).
- Dąbrowa, E. « L'Histoire des Parthes dans la Géographie de Strabon », *Studi ellenistici* 29 (2015), 1-19.
- Ellerbrock, U. *The Parthians: The Forgotten Empire* (London, New York: Routledge, 2021).
- Forsythe, G. "The Army and Centuriate Organization in Early Rome", y: P. Erdkamp (yp.), *A Companion to the Roman Army* (Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2008), 24-41.
- Frye, R. N. *The History of Ancient Iran* (München: C. H. Beck, 1983).
- Gaslain, J. "Some Aspects of Political History: Early Arsacid Kings and the Seleucids", y: V. S. Curtis, E. J. Pendleton, M. Alram, T. Daryaee (yp.), *The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion* (Oxford, Philadelphia: the British Institute of Persian Studies 2016), 3-7.
- Goldsworthy, A. K. *The Roman Army at War: 100 BC – 200 AD* (Oxford: Clarendon Press, 1996).
- Greenhalgh, P. A. L. *Early Greek Warfare: Horsemen and Chariots in the Homeric and Archaic Ages* (Cambridge: CUP, 173).
- Harmand, J. *L'armée et le soldat à Rome de 107 a 50 avant notre ère* (Paris: Éditions A. et J. Picard et Cie, 1967).
- J. W. Drijvers, "Strabo on Parthia and the Parthians", y: J. Wiesehofer (ur.), *Das Partherreich und seine Zeugnisse. Beiträge des internationalen Colloquiums, Eutin 27.-30. Juni 1996* (Stuttgart: Franz Steinger Verlag, 1998), 279-293.
- Keaveney, A. "The King and the War-Lords: Romano-Parthian Relations Circa 64-53 B.C.", *The American Journal of Philology*, 103-4 (1982), 412-428.
- Keppie, L. *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire* (Routledge: London, 1998).
- Launey, M. *Recherches sur les armées hellénistiques I* (Paris: E. de Boccard, 1949).
- Lerner, J. D. *The Impact of Seleucid Decline on the Eastern Iranian Plateau: The Foundations of Arsacid Parthia and Graeco-Bactria* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999).
- Malitz, J. „Caesars Partherkrieg“, *Historia*, 33-1 (1984), 21-59.
- Mattern-Parkes, S. P. "The Defeat of Crassus and the Just War", *The Classical World*, 96-3 (2003), 387-396.
- Matthew, C. A. *An Invincible Beast: Understanding the Hellenistic Pike-Phalanx at War* (Barnsley: Pen & Sword, 2015).
- Olbrycht, M. J. *Early Arsacid Parthia (ca. 250-165 b.c.). At the Crossroads of Iranian, Hellenistic and Central Asian History* (Leiden, Boston: Brill, 2021).
- Overtom, N. L. "The Parthians' Unique Mode of Warfare: A Tradition of Parthian Militarism and the Battle of Carrhae", *Anabasis. Studia Classica et Orientalia*, 8 (2017), 95-122.

Overtoom, N. L. *Reign of Arrows: The Rise of Parthian Empire in the Hellenistic Middle East*, (Oxford: OUP, 2020).

Regling, K. „Crassus' Partherkrieg“, *Klio*, 7 (1907), 357-394.

Rich, J. "Warfare and Army in Early Rome", y: P. Erdkamp (yp.), *A Companion to the Roman Army* (Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2008), 7-23.

Rose, C. B. "The Parthians in Augustan Rome", *American Journal of Archaeology*, 109-1 (2005), 21-75.

Sampson, G. C. *The Defeat of Rome. Crassus, Carrhae and the Invasion of the East* (Barnsley: Pen & Sword Books, 2008).

Schlude, J. M. "The Parthian Response to the Campaign of Crassus", *Latomus*, 71-1 (2012), 11-23.

Schlude, J. M. *Rome, Parthia, and the Politics of Peace: The Origins of War in the Ancient Middle East* (Oxford, New York: Routledge, 2020).

Sheldon, R. M. *Rome's Wars in Parthia: Blood in the Sand* (London, Portland OR: Vallentine Mitchel, 2010).

Sherwin-White, S., Khurt A. *From Samarkhand to Sardis. A New Approach to the Seleucid Empire* (Berkley, Los Angeles: University of California Press 1993).

Simpson, A. D. "The Departure of Crassus for Parthia", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 69 (1938), 532-541.

Snodgrass, A. M. "The Hoplite Reform and History", *Journal of Hellenic Studies*, 85 (1965), 110-122.

Snodgrass, A. M. *Arms and Armour of the Greeks* (London: Thames and Hudson, 1967).

R. Strootman, "The Great Kings of Asia. Universalistic Titulature in the Seleukid and Post-Seleukid East", y: R. Oetjen (yp.), *New Perspectives in Seleucid History, Archaeology and Numismatics. Studies in Honor of Getzel M. Cohen* (Berlin: De Gruyter, 2019), 123-157.

Syvänne I., Maksymiuk, K. *The Military History of the Third Century Iran* (Siedlce: Siedlce University, 2018).

Tarn, W. W. "Parthia", y: S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (yp.), *The Cambridge Ancient History IX: The Roman Republic 133-44 BC* (Cambridge: CUP 1951), 574-613.

Thomsen, R. *King Servius Tullius: A Historical Synthesis* (Copenhagen: Gyldendal, 1980).

W. K. Pritchett, *Greek State at War IV* (Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 1985).

Weggen, K. *Der lange Schatten von Carrhae: Studien zu M. Licinius Crassus*, (Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2011).

Weissbach, F. H. „Κάρραι“, *RE* X-2 (1919), 2009-2021.

Wiseman, T. P. "Caesar, Pompey and Rome, 59-50 B.C.", y: J. A. Crook, A. Lintott, E. Rawson (yp.), *The Cambridge Ancient History IX²: The Last Age of the Roman Republic, 146-43 B.C.* (Cambridge: CUP, 1992), 368-423.

Nemanja Vujčić, Associate Professor

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Belgrade, Republic of Serbia

E-mail: nemanja.vujcic@f.bg.ac.rs

THE FINAL MACEDONIAN INVASION OF IRAN: A FORGOTTEN MILITARY REVOLUTION

(Summary)

The campaign of the Seleucid king Antiochus VII led against the newly expanded empire of the Parthians (the Arsacid dynasty) is a very important, but largely forgotten episode of ancient military history. Conducted during 130 and 129 BC, it was the final attempt by the Macedonian dynasty of Seleucids to preserve its position as the leading power in Western Asia, against growing Arsacid might that gradually took control over Iran, Mesopotamia and parts of Central Asia. Apart from marking the definitive end of Seleucids as a great power, this event is noteworthy because of the consequences it had for the Parthian military organization and doctrine. The very beginning of the war was marked by massive defeats on the side of the Parthians, with battles, entire armies and regions lost. The Parthian king Phraates II learnt appropriate lessons from the defeat and reorganized what was left of his army for the type of warfare: instead of leading massive positional battles, the victory is to be won through maneuver warfare, exhaustion of the enemy and the elimination of the smaller and isolated parts of the hostile force. There is significant support for the claim that the changes brought on by this experience had a character of a true military revolution – a revolution that shaped the classical Parthian way of warfare. This was one of the most important factors for the later (and mostly successful) Parthian resistance to the Romans, and particularly in their greatest military triumph: the victory over the Army of Marcus Crassus at Carrhae in 53 BC.

KEY WORDS: Seleucids, Arsacids, the Macedonians, the Parthians, Antiochus VII, Phraates II, Hellenistic armies, Macedonian phalanx, horse archers